

Коментар

ЗАКОННІСТЬ І ОБҐРУНТОВАНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ: КОМЕНТАР ДО СПРАВИ «СЕРЯВІН ТА ІНШІ ПРОТИ УКРАЇНИ»

Тетяна ФУЛЕЙ,

к.ю.н., головний науковий співробітник відділу
наукових досліджень проблем судочинства та його
удосконалення Національної школи суддів України

У цьому числі «Юридичного журналу» Вашій увазі пропонується рішення у справі «Серявін та інші проти України», в якому Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) визнав порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (захист власності) у двох аспектах: по-перше, щодо укладення органом влади інвести-

ційного контракту на проведення реконструкції горища без згоди заявників та, по-друге, щодо позбавлення заявників горища, а також порушення п. 1 ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд) з огляду на те, що національні суди належно не обґрунтували свої рішення.

Зважаючи на те, що питання права, які постають з цього рішення ЄСПЛ, є не лише серйозними й актуальними, а й доволі поширеними, воно безумовно заслуговує на увагу як юристів-практиків, так і науковців.

Насамперед звертає на себе увагу зв'язок законності та обґрунтованості як основних вимог до судового

рішення та критеріїв його якості, а саме практичний аспект, наслідок такого зв'язку, засвідчений рішенням у справі *Серявіна*: підставою для визнання заяви, поданої до ЄСПЛ, прийнятною за ст. 6 Конвенції Суд визнав пов'язаність скарги заявників щодо необґрунтованості судових рішень зі скаргою щодо відсутності законних підстав для припинення права часткової власності на горище [1, п. 57]. Такий юридичний наслідок вимагає більш прискіпливої уваги до вимог і критеріїв судового рішення загалом і при розгляді цивільних справ зокрема.

Причому, якщо обґрунтованість рішення охоплюється ст. 6 Конвенції, то законність є змістовним елементом не лише ст. 6 Конвенції, яка за своєю суттю є процесуальною (гарантує процесуальні права), а й ст. 1 Першого протоколу, що гарантує цілком «матеріальне» право власності.

Законність і обґрунтованість судового рішення закріплені у національному законодавстві, зокрема, у ст. 213 чинного Цивільного процесуального кодексу України (*далі – ЦПК*) від 18 березня 2004 року № 1618-IV [2], а раніше – у період розгляду справ заявників у національних судах – у ст. 202 ЦПК від 18 липня 1963 року (втратив чинність 1 вересня 2005 року). Попри те, що редакція ст. 202 ЦПК 1963 року поступалася ст. 213 чинного ЦПК за ступенем конкретизації, вимога про те, що «рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим» залишилася незмінною.

Як же ЄСПЛ дійшов висновків про порушення прав заявників у справі *Серявіна*, інакше кажучи, чому рішення суду першої інстанції, яке пройшло стадію апеляційного перегляду та якому було відмовлено у перегляді касаційному, а отже, відповідно до національного законодавства воно відповідало вимогам законності та обґрунтованості, не відповідало цим вимогам в розумінні ЄСПЛ?

Відповідь на ці запитання дає короткий виклад установлені практики Суду, наведений у пунктах 40 та 58 рішення у справі *Серявіна*. Зокрема, вимога законності означає вимогу дотримання відповідних положень національного закону і принципу верховенства права [3], а вимога обґрунтованості, серед іншого, передбачає, що, хоча національний суд має певну свободу міркувань щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін [4], однак одне з призначень обґрунтованого рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті, та надати стороні можливість оскаржити його та домогтися його перегляду вищестоящою інстанцією [5].

Отже, чи продемонстрували українські суди сторонам у цій справі, що вони були почуті та чи дали відповідь на їхні аргументи у спорі, що не відзначався великою складністю? Рішення ЄСПЛ у справі *Серявіна* надає унікальну можливість простежити логіку міркувань, які привели ЄСПЛ до ухваленого ним рішення і зрозуміти ті логічні помилки, яких припустилися національні суди, розглядаючи цей спір.

Аналізуючи рішення суду першої інстанції, ЄСПЛ зазначив, що у своєму рішенні від 29 січня 2003 року суд визнав, що до початку робіт з реконструкції горища будинок належав на праві спільної власності заявникам, разом з іншими власниками квартир, та органу місцевого самоврядування, і водночас те, що орган місцевого самоврядування одноосібно і без згоди на те заявників мав право розпоряджатися мансардним поверхом, оскільки він був єдиним власником будинку [1, п. 16, п. 57]. Тобто в рішенні суду першої інстанції одночасно стверджуються взаємовиключні речі. Інший подібний приклад: із тексту цього судового рішення не випливає, що після реконструкції горища заявники з якихось причин втратили права, які їм належали до реконструкції, водночас суд залишив без змін рішення органу місцевого самоврядування про передачу мансардного поверху інвесторам, яке було ухвалено районною радою одноособово. Як зазначив ЄСПЛ, районним судом «не пояснено, чому заявники вважалися співвласниками будинку в контексті реконструкції горища, але не вважалися такими в контексті передачі права на мансардний поверх» [1, п. 59]. Важко не погодитися із заявниками, що висновок суду першої інстанції про право районної ради передати право на горище явно суперечить власним висновкам цього суду про те, що згідно зі ст. 113 Цивільного кодексу України горище будинку перебуває у спільній власності органу місцевого самоврядування і заявників [1, п. 17].

Аналізуючи рішення апеляційного суду від 14 квітня 2003 року, ЄСПЛ також не міг зрозуміти, на яких законодавчих підставах було припинено майнові права заявників на горище. Зокрема, апеляційний суд зазначив, що «Шевченківська районна у м. Києві рада правомірно вирішила питання про розпорядження зазначеним приміщенням, що відповідає вимогам ст. 119 ЦК України» [1, п. 18], проте залишив поза увагою те, що в ст. 119 ЦК йдеться про роботи, виконані за рахунок одного зі співвласників та за згодою решти співвласників, а у цій справі реконструкцію було проведено за рахунок третьої особи, якій один із співвласників (орган місцевого самоврядування) одноособово і всупереч волі інших співвласників наперед пообіцяв надати право на реконструйоване приміщення [1, п. 60]. Понад те, з аргументації цього рішення не зрозуміло, чи підтримав апеляційний суд висновки суду першої інстанції за ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо права власності органу місцевого самоврядування на будинок як такий, чи вирішив, що заявники володіють на праві спільної власності будинком, але не мансардним поверхом.

За цих обставин ЄСПЛ визнав, що національні суди належно не обґрунтували свої рішення, а тому було порушено п. 1 ст. 6 Конвенції.

Водночас було визнано порушення ст. 1 Першого протоколу щодо законності втручання у право власності

заявників. Рішення у справі *Серявіна* висвітлює важливу суспільну проблему – нехтування органами місцевого самоврядування чинних юридичних процедур, зокрема, згоди власників квартир у багатоквартирних будинках при вирішенні питань, які стосуються управління і розпорядження майном, що належить на праві спільної сумісної власності, наприклад, горищами і підвалами багатоквартирних будинків, що створює значні труднощі для нормального функціонування ОСББ та позбавляє власників належного їм майна.

У рішеннях національних судів чітко зазначено, що, згідно з чинними на той час положеннями Цивільного кодексу, для укладення інвестиційного контракту потрібна згода заявників, проте районна адміністрація не виконала цієї вимоги, уклавши контракт без згоди заявників. Отже, органи влади не дотримались умов, передбачених законом для укладення інвестиційного контракту [1, п. 42]. Попри це, суд визнав контракт дійсним, встановивши, що він вигідний для всіх співвласників будинку [1, п. 43], знехтувавши при цьому вимогою законності. З приводу цього ЄСПЛ зауважив, що за ст. 1 Першого протоколу здійснювати оцінку справедливого балансу інтересів доцільно лише тоді, коли відповідне втручання відповідає нормам застосовного законодавства, тоді як у цій справі з наявних матеріалів не вбачається, що було положення національного законодавства, яке давало змогу місцевому органу укласти контракт без такої згоди або у випадку спору – без його судового вирішення. Отже, укладення інвестиційного контракту було втручанням, яке не відповідало закону. Як бачимо, проблеми співвідношення законності і доцільності, відомої від радянських часів, яка на національному рівні була вирішена у цій справі на користь доцільності, для ЄСПЛ немає – критерій доцільності навіть не застосовується, якщо спершу не дотримано критерію законності. Тобто лише законне рішення може визнаватися доцільним; неважливо, наскільки вигідним є рішення, якщо воно незаконне.

Зважаючи на те, що після переобладнання горища під мансардний поверх, який було передано інвесторам, заявники втратили своє майно (їх позбавили їхнього ж майна у значенні другого речення ст. 1 Першого протоколу [1, п. 46]), ЄСПЛ з'ясовував питання законності позбавлення заявників їхньої частки власності на горище і дійшов висновку, що, як видно з матеріалів справи, не було чітких законодавчих положень, які б стали підставою для припинення прав часткової власності заявників на горище їхнього будинку [1, п. 52], а отже, заявників позбавили їхнього майна незаконно.

Рішення про передачу мансардного поверху інвесторам було ухвалено районною радою одноособово на підставі ст. 60 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», і це рішення було залишене без змін Святошинським судом.

ЄСПЛ не міг зрозуміти, як висновки суду за ст. 60 вищезазначеного закону, які визнають право районної

ради передати горище/мансардний поверх інвесторам одноособово без згоди заявників, можуть узгоджуватися з посиланням суду на ст. 10 ЗУ «Про приватизацію державного житлового фонду» та ст. 113 ЦК України, за якими будинок і його горище належать на праві спільної часткової власності всім власникам квартир і тому повноваження місцевого органу щодо розпорядження горищем обмежується часткою трьох неприватизованих квартир [1, п. 48], та як право власності на горище органу місцевого самоврядування ґрунтується на ст. 119 ЦК України, яке врегульовує питання збільшення розміру частки учасника у спільній власності в разі його інвестування у збільшення спільної власності. Згідно з цією статтею попередньою умовою збільшення зазначеної частки є згода співвласників на проведення відповідних робіт і проведення їх коштом співвласника, якому передається право на відповідне майно. Апеляційний суд не пояснив, як таких попередніх умов було дотримано у цій справі, де інвестиційний контракт був укладений органом влади, який заявив, що є одноосібним власником будинку, а реконструкцію було здійснено коштом третьої особи.

Отже, знову питання обґрунтованості судового рішення тісно переплітаються з питаннями його законності.

Варто зазначити, що рішення у справі *Серявіна* було не першим, в якому ЄСПЛ аналізував питання обґрунтованості судових рішень у справах проти України. Зокрема, вже у першому «українському» рішенні по суті, у справі *«Совтрансавто-Холдинг проти України»*, Суд зазначив, що «не може не висловити свою стурбованість щодо різних та часто суперечливих підходів до застосування і тлумачення внутрішнього законодавства українськими судовими органами» [6]. Згодом у рішенні у справі *Проніної* ЄСПЛ нагадав основні положення прецедентної практики Суду, зокрема, посилаючись на справу *«Руйз Торіха проти Іспанії»* [7], що обов'язок щодо подання обґрунтування, що впливає зі ст. 6 Конвенції, може бути визначено лише за наявності конкретних обставин справи [8, п. 23], та дійшов висновку, що в цій справі національні суди не виконали своїх зобов'язань за п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки цілком проігнорували її пряме посилання у кожній судовій інстанції на положення ст. 46 Конституції (що пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум) у спорі заявниці з органами соціального забезпечення щодо розміру її пенсії [8, п. 25]. Аналогічне рішення було постановлене у справі *«Богатова проти України»* [9].

У справі *«Білуха проти України»* ЄСПЛ, розглядаючи скаргу на безсторонність голови суду, теж відзначив, що «суди вищих інстанцій, розглядаючи скарги заявниці, не взяли до уваги її твердження щодо цього питання» [10].

Питання врахування національними судами доводів заявника, зокрема, щодо медичного експертного висновку та свідчень лікарів та їхнє відображення у судових

рішеннях були предметом оцінки Судом у справі «Бендерський проти України» [11, п. 42-47]. І знову ЄСПЛ дійшов висновку, що відсутність будь-якої реакції на аргументи заявника, котрі були якщо не вирішальним, то принаймні дуже важливими для вирішення спору та вимагали особливої та чіткої реакції судів, призвела до того, що українські судові органи не забезпечили заявнику право на справедливий судовий розгляд в контексті п. 1 ст. 6 Конвенції [11, п. 46].

Цей перелік рішень ЄСПЛ щодо України, на жаль, не є вичерпним. Тому видається доцільним привернути увагу до проблеми законності та обґрунтованості рішення суду, оскільки як певний юридичний стандарт ці вимоги є загальновизнаними, вони закріплені у низці міжнародних документів. Окремо варто нагадати Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень від 18 грудня 2008 року, в якому зазначено, зокрема, що якість судового рішення залежить здебільшого від якості його обґрунтування, при цьому виклад підстав ухвалення рішення не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, а насамперед є гарантією проти свавілля, оскільки, по-перше, це зобов'язує суддю дати відповідь на аргументи сторін та вказати на доводи, що лежать в основі рішення та забезпечують його правомірність; по-друге, дає можливість суспільству зрозуміти, як функціонує судова система. Підстави схвалення рішення мають бути узгодженими, чіткими, недовозначними й несуперечливими та мають давати можливість читачеві простежити логіку міркувань, які привели суддю до ухвалення ним рішення. До того ж обґрунтування має засвідчувати дотримання суддею принципів, проголошених Європейським судом з прав людини (а саме, додержання прав сторони захисту та права на справедливий суд) [12, пп. 34–37]. Окрім того, визнаючи повноваження судді тлумачити закон, слід пам'ятати також і про обов'язок судді сприяти юридичній визначеності, адже юридична визначеність гарантує передбачуваність змісту та застосування юридичних норм, сприяючи тим самим забезпеченню високоякісної судової системи [12, п. 47].

Окрім того, як відомо, пунктом 3 ч. 1 ст. 215 чинного ЦПК України передбачено, що в рішенні суду має бути мотивувальна частина із зазначенням: встановлених судом обставин і визначених відповідно до них правовідносин; мотивів, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовуються вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти; чи були порушені, не визнані або оскаржені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду, а якщо були, то ким; назви, статті, їхні частини, абзац, пункт, підпункт закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуального

закону, яким суд керувався. Суть мотивувальної частини полягає у викладі міркувань суду, які привели його до висновку, втіленому у тексті рішення. У дуже багатьох аспектах мотивувальна частина є сутністю самого рішення. І для двох основних адресатів рішення – сторони, яка програла, та суду вищої інстанції – саме мотивувальна частина відіграє найголовнішу роль у задоволенні їхніх потреб щодо розуміння суті постановленого рішення [13].

Доводиться констатувати, що наведення у судовому рішенні законодавчих положень без фактичного зіставлення їхнього змісту з обставинами конкретної справи (що можна спостерігати на прикладі наведених у справі *Серявіна* витягів з рішень національних судів) не продемонстрували зв'язку між законом та фактами та не розкрили логіки мислення судді (суду) згідно з вимогами до змісту мотивувальної частини. Залишається сподіватися, що рішення у справі «*Серявін та інші проти України*» приверне увагу судових органів України до проблеми законності та обґрунтованості рішень суду.

Література:

1. Рішення у справі «*Серявін та інші проти України*» (*Seryavin and Others v. Ukraine*) від 10 лютого 2011 року, заява № 4909/04.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Офіційний вісник України. – 2004 р. – № 16. – С.11. – Ст. 1088.
3. Див. рішення у справі «*Ентрік проти Франції*» (*Hentrich v. France*) від 22 вересня 1994 року, серія А, № 296-А, сс. 19–20, п. 42.
4. Див. рішення у справі «*Суомінен проти Фінляндії*» (*Suominen v. Finland*) від 1 липня 2003 року, заява № 37801/97, п. 36.
5. Див. рішення у справі «*Гірвісаарі проти Фінляндії*» (*Hirvisaari v. Finland*) від 27 вересня 2001 року, заява № 49684/99, п. 30.
6. Рішення у справі «*Совтрансавто-Холдинг проти України*» (*Sovtransauto Holding v. Ukraine*) від 25 липня 2002 року, заява № 48553/99, п. 79.
7. Рішення у справі «*Руйї Торіха проти Іспанії*» (*Ruiz Torija v. Spain*) від 09 грудня 1994 року, Серія А, № 303-А, п. 29.
8. Рішення у справі «*Проніна проти України*» (*Pronina v. Ukraine*) від 18 липня 2006 року, заява № 63566/00.
9. Рішення у справі «*Богатова проти України*» (*Bogatova v. Ukraine*) від 7 жовтня 2010 року, заява № 5231/04.
10. Рішення у справі «*Білуха проти України*» (*Biluha v. Ukraine*) від 9 листопада 2006 року, заява № 33949/02, п. 54.
11. Рішення у справі «*Бендерський проти України*» (*Benderskiy v. Ukraine*) від 15 листопада 2007 року, заява № 22750/02.
12. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень від 18 грудня 2008 р.
13. Написання судових рішень: посіб. для суддів / Акад. суддів України. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 39–41. 